

“Talatalaaki” : ko ha tūhulu ki he Lao ki hono Malu’i ‘o ha Kakai Talatalaaki (Protected Disclosures Act)

Kapau ‘oku’ ke fie līpooti ha faihala mātu’aki mamafa ‘i ho’o ngāue’anga’,
‘e ala tokoni atu ‘a e Pule Fakatotolo ki he Ngaahi Ngāue Fakapule’anga’
kiate koe.

Ngaahi ma’umafai kaunga-tonu ki heni’

Ko e ni’ihi ko ‘eni’ kuo fakahingoa pau kinautolu ‘i he Lao ki hono Malu’i ‘o ha Kakai Talatalaaki
(Protected Disclosures Act) ko ha ‘ngaahi ma’umafai kaunga-tonu’ ke fakahoko ki ai hano
talatalaaki’i ‘o ha ngaahi faihala mātu’aki mamafa:

- Komisiona Polisi’
- Pule Faka’uto’uta’ mo ‘Ātita Seniale’ (Controller and Auditor-General)
- Talēkita ‘o e ‘Ōfisi ki he Ngaahi Faihala Mātu’aki Mamafa’ (Serious Fraud Office)
- ‘Inisipēkita-Seniale ki he Ngaahi Fakamatala Fakapulipuli’ mo e Malu’i’ (Intelligence and Security)
- Ko e Pule Fakatotolo ki he Ngaahi Ngāue Fakapule’anga’
- Komisiona Fakafalealea ki he ‘Ātakai’ (Parliamentary Commissioner for the Environment)
- Ma’umafai Tau’atāina ki he Faifatongia ‘a e Kau Polisi’ (Independent Police Conduct Authority)
- Solisitoa-Seniale’ (Solicitor-General)
- Komisiona ki he Ngaahi Ngāue Fakapule’anga’ (State Services Commissioner)
- Komisiona ki he Mo’ui Lelei’ mo e Ngaahi Faingata’a’ia’ (Health and Disability Commissioner)
- Kau ‘ulu’i potungāue kotoa ‘o e ngaahi potungāue fakapule’anga’
- Ngaahi ‘ulu’o e ngaahi kautaha fakapolofesinale ‘i he sekitoa fakataautaha’ ‘a ia ‘oku’ i ai hanau mafai tautea ki honau kau mēmipa’.

Ki ha toe fakamatala lahi ange pe ko ha tokoni, kātaki ‘o fetu’utaki ki he ‘emau kau ngāue’.

Ko e hā 'a e Lao ki hono Malu'ī 'o ha Kakai Talatalaaki?

'Oku 'oatu 'e he Lao ki hono Malu'ī 'o ha Kakai Talatalaaki' 'a e malu'ī ma'a' e kau ngāue 'oku nau fie lipooti atu ha faihala mātu'aki mamafa 'i loto pe ko e fakahoko 'e he 'enua ngāue'anga'. 'Oku fa'a ui 'eni ko e "ifi 'o e me'a-ifi'" (whistle-blowing).

'Oku fokotu'u atu 'i he lao' 'a e ngaahi founa ngāue 'oku fiema'u ke muimui'ī 'i he taimi te te fakahoko ai ha talatalaaki 'i he funga 'o hono malu'ī kita'.

Ko e hā 'a e faihala mātu'aki mamafa?

'Oku kau 'i he ngaahi fakatātā ki heni' 'a eni:

- ngāue'aki ta'efakalao, 'i he founa hala pe 'ikai angamaheni'aki, 'o ha pa'anga pe koloa 'a e pule'anga'
- fa'ahinga tō'onga 'oku ala fakatu'utāmaki ki he mo'ui lelei, malu mo hao 'a e kakai', 'ātakai' pe ko hono tauhi 'o e lao'
- ha fa'ahinga faihia pē
- mātu'aki ta'etokanga pe founa taki fehālaaki 'a ha kau ngāue fakapule'anga.

Ko fē 'a e taimi 'oku malu'ī ai ha talatalaaki 'oku fakahoko?

Ke ke fakahoko ha talatalaaki, kuo pau ko ha tokotaha ngāue lolotonga koe pe na'a' ke ngāue 'i he potungāue ko ia'. 'Oku fālahi 'a e faka'uhinga ia ki he "tokotaha ngāue'" (employee), pea 'e lava ke fakakau heni ia ha tokotaha 'a ia 'oku fakangāue'ī 'i ha aleapau fakataimi ma'a' e potungāue'.

'E malu'ī 'a ho'o talatalaaki' kapau:

- ko e fakamatala 'oku' ke fakahaa' 'oku felāve'ī ia mo ha faihala mātu'aki mamafa 'i loto pe fakahoko 'e he potungāue ko ia'
- 'oku' ke pehē 'i ho'o fakapotopoto taha' ko e fakamatala ko ia' 'oku mo'oni pe 'e ngalingali 'e hoko ko e mo'oni
- 'oku' ke fiema'u ke fai ha fakatotolo ki he me'a ko ia'.

Ko hono fakahoko 'o ha talatalaaki kae malu'ī

Kapau 'oku' ke fakakaukau ke ke ifi 'a e me'a-ifi' pe fai ha talatalaaki, 'e ngali fiema'u ia ke ke fuofua talanoa mo ha taha 'o 'emau kau ngāue' 'a ia te ne lava 'o 'oatu ha fakamatala pea mo ha fakahinohino felāve'ī mo e Lao'.

Kapau 'oku' 'i ai ha founa ngāue 'a ho'o ngāue'anga' ki hano tokangaekina 'o ha fakamatala felāve'ī mo ha faihala mātu'aki mamafa, 'oku totonu ke ke fakahoko 'a ho'o talatalaaki' 'o fakatatau ki heni.

Kaekehe, 'i he ngaahi taimi 'e ni'ihī, 'e lava ke fakahoko 'a ho'o talatalaaki' ki ha taha 'o e ngaahi ma'umafai kaunga-tonu 'oku hā atu 'i he Lao' (vakai ki he tafa'aki 'e taha 'o e lau'itohi' ni).

Kapau te ke fakahoko ha talatalaaki kae malu'ī koe, 'e tauhi malu 'a e fakamatala te ne ala faka'ilo ai ko koe na'a' ke fakahoko ia', tukukehe kapau 'oku kaunga atu ki heni ha taha 'o e ngaahi faka'atā 'oku hā 'i he lao'.

Ko e ngaahi fatongia 'o e Pule Fakatotolo ki he Ngaahi Ngāue Fakapule'anga'

'I he malumalu 'o e Lao' ni, 'e lava ke 'oatu 'e he Pule Fakatotolo ki he Ngaahi Ngāue Fakapule'anga' ha fakamatala fekau'aki mo e:

- ngaahi fa'ahinga talatalaaki 'e lava ke fakahoko hano malu'i'
- founa mo e tokotaha 'e lava ke fakahoko atu ki ai 'a e talatalaaki'
- ngaahi fatongia 'o e ngaahi ma'umafai kaunga-tonu 'oku 'asi atu 'i he Lao' ni
- malu'i 'oku lava ke 'oatu 'i he malumalu 'o e Lao' 'o ka hoko 'a e talatalaaki' ko ha me'a ia ke fakatanga'i ai 'a e tokotaha talatalaaki'.

Talanoa mo kimautolu

Kapau ko e fakamatala ko 'eni' 'oku 'i ai ha'a' ne felāve'i atu ki he tu'unga 'oku' ke lolotonga 'i ai', 'e ngali te ke fiema'u ke ke fuofua talanoa mo ha taha 'i he 'emau kau mataotao'. 'Oku hā atu 'a e ngaahi tu'asila fetu'utaki' 'i he tafa'aki 'e taha 'o e lau'itohi' ni.

Ko ha fakamatala te ke 'omai 'e tauhi malu ia.

Founa Fetu'utaki ki he Pule Fakatotolo ki he Ngaahi Ngāue Fakapule'anga'

Telefoni ta'etotongi: 0800 802 602

www.ombudsman.parliament.nz

'Īmeili:

info@ombudsman.parliament.nz

Meili:

PO Box 10152, Wellington 6143

Fax:

(04) 471 2254

Ngaahi faka'eke'eke ki he 'ōfisi':

8:30 pongipongi ki he 5:00 efiafi Mōnite ki he Falaite

Wellington

Level 14, 70 The Terrace, Wellington 6143

Auckland

Level 10, 55-65 Shortland Street, Auckland 1010

Christchurch

545 Wairakei Road, Harewood, Christchurch 8053